

ВИСТАВКА ЗАПОРОЗЬКОГО ОДЯГУ З ЗІБРАННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Історія музейної колекції одягу запорожців починається наприкінці ХІХ ст. і пов'язана вона зі збиральницькою діяльністю першого директора музею Д.І.Яворницького. Колекція дає можливість скласти уявлення про вбрання козаків різних соціальних прошарків, про розвиток ткацтва, вміння кравчинь та смаків тих, кому вони шили, і взагалі оцінити таке цікаве явище, як запорозька мода. Дмитро Іванович Яворницький писав про запорозьких козаків, що вони “любили перед чужими похвалитися своїми військовими подвигами, похизуватися своїм убранням та зброєю” [1, 110], і так колоритно описував запорожців на ярмарку: "Вивдягані такі, що, Боже, твоя воля! Золото та срібло! Шапка на запорожці оксамитова, червона з кутами, а околиця пальців три шириною, сіра або чорна; під низом у нього жупан з найдорожчого червоного сукна, горить як вогонь, просто очі засліплює, а зверху черкеска з вильотами, синя або голуба, штани суконні сині, широкі і нависли майже на передки чобіт, чоботи червоні; на ладунці золото або срібло; навіть перев'язка в позолоті, а шабля при боці – так і горить. Іде і землі під собою не чує” [2, 161].

Фото 1. Запорозька зала Дніпропетровського історичного музею

В усі часи костюм був певною ознакою, за якою визначалась приналежність людини до певної соціальної верстви. Одяг запорожців відігравав таку ж важливу роль і саме тому він не тільки цікава, але і важлива частина запорозької історії. Виставка козацького одягу XVIII ст. з фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького була приурочена до свята Покрови Пресвятої Богородиці, заступниці запорозького козацтва, і проходила з 9 жовтня по 3 листопада 2008 року. Ідеєю авторів

Фото 2. Куртас

виставки – с.н.с. М.А.Підосиної та Ю.А.Осадчої – було: якомога повніше представити музейну колекцію запорозького одягу. Тому вирішили розташувати виставку у залі історії запорозького козацтва і вписати експонати виставки в існуючу експозицію. Автори проекту намагалися дуже делікатно втручатися в простір стаціонарної музейної експозиції аби не заслонити її, а доповнити. Розміщуючи експонати, автори також хотіли надати можливість відвідувачам музею розгледіти нюанси та дрібні деталі

запорозького одягу – крій, якість тканини, гудзики, застібки, галуни, тасьми, якими прикрашався одяг, тощо. На наш погляд, більш-менш було досягнуто поставленої мети.

Тепер звернімося безпосередньо до експонатів виставки.

У Каталогі Катеринославського обласного музею ім. О.М.Поля за 1905 рік у XI Розділі „Старожитності запорозькі”, під номером 281, є запис: “Запорожский жупан из синего сукна с серебряным галуном, идущим от подтышек до талии. Приобретен в г. Новомосковске у Г.В.Шепеля, потомка запорожцев. От Д.И. Эварницкаго” [3,80], (фото.1). Жупан, про який йдеться (Е-2575), виготовлений вручну, має відрізний по талії крій, верхня частина суцільнокроєна з маленьким шалевим відігнутим коміром. Боки куртки та шви рукавів прикрашені позументом кустарного виробництва. Рукава від ліктів до манжетів не зашиті. Манжети трішки заокруглені. Застібка – по два гачки з петлями на кожному рукаві. Під час роботи реставратори в районі талії жупану виявили фрагменти мінералізованих продуктів корозії заліза – імовірно залишок застібки на обох пілочках. Нижня частина – „юбка-сонцекльош” зшита симетрично з багатьох фрагментів трапецієвидної та трикутної форми.

Експонований козацький жупан пережив зі своїм господарем багато різних, можливо, і трагічних подій. Є припущення, що людина була поранена (судячи з великих плям крові) в ньому. Саме цей жупан відкривав виставку. Закінчивши бій разом зі своїм власником, він ніби зручно і спокійно розмістився біля кобзи. А ще він дуже шляхетно дає чудову нагоду оцінити копітку, обережну, потребуючу багато часу та уваги працю реставраторів. На реставрацію у 2002 році жупан потрапив у дуже поганому стані. Підставами для реставрації було сильне забруднення: тканина, просочена пилом, мала великі та локальні забруднення продуктами корозії металів, біозараження - залишками пото-сальних виділень людини, в місцях забруднення кров'ю – колір тканини змінився на темно-зелений, численні розриви, фрагментація, втрати деталей.

Реставратори національного науково-дослідного реставраційного центру м. Києва на чолі з Т.В.Мінжуліною працювали над жупаном з грудня 2002 по грудень 2003 року. Вони провели частковий демонтаж історичної пам'ятки, обезпилювання тканини та обробку бактерицидною лампою, а потім здійснили провітрювання протягом 5 годин. Видалення загальних забруднень проводилось водним способом з застосуванням 3% розчину СМЗ за допомогою віброустановки. Температура води становила 30 градусів С. після зціджування залишки води були видалені чистою білою тканиною. Досушувався жупан у розгорнутому вигляді при кімнатній температурі. Плями воску видалялися праскою через фільтрувальний папір з періодичним зволоженням бензином Б-70. Плями від продуктів корозії металів видалялися спиртом та механічно.

Реставратори за допомогою 50% азотної кислоти визначили, що метал гачків та петель – мідний сплав, а з додаванням червоної пробірної кислоти

виявлено, що металева нитка позументу – срібло. На наступному етапі реставратори провели дублювання основи батистом та тонування аніліновими барвниками, відповідними кольору жупана. Потім було здійснено заповнення місць втрат тканини, поновлені втрачені шви. Наступним кроком реставрації тканини були пластифікація та закріплення її шляхом зрошення 1% борошняним клеєм з добавкою 0,5% антисептика. Мідні деталі підлягали, насамперед, очищенню від загальних забруднень та стійких продуктів корозії, потім глибокій промивці, виправленню деформації, обезжиренню та консервації.

Останнім етапом реставрації був повний монтаж історичної пам'ятки.

Таким чином, внаслідок проведених реставраційних заходів пам'ятка очищена від пило-брудових нашарувань, були ослаблені локальні плями. Дубльовані на нову основу місця розривів, висипань, заповнені локальні втрати. Очищена та законсервована металева фурнітура. Тканина пластифікована та закріплена для попередження подальшого руйнування. Пам'ятка після проведеної роботи набула експозиційного вигляду.

Фото 3. Шаровари

Тобто, можна без перебільшення сказати, що реставратори повернули музейному предмету життя, так само, як і куртасу – кажанку, який тільки перед самим відкриттям виставки повернувся з реставрації.

Куртас (Е-2571) (фото.2) зшитий з байки голубого кольору і має, незважаючи на свою святковість, затишний вигляд, особливо тепер, коли

реставратори попрацювали і над ним. Куртас короткий – 51 см. Він має шалевий комір, колись насиченого малинового кольору, по краю комір оздоблений золотистою тасьмою, яка переходить також і на пілки куртаса, крім того, на комірі недалеко від краю пришитий золотистий галун. Застібка у вигляді трьох круглих ажурних металевих гудзиків та відповідних петельок з витої проволочи. Застібка розміщена трошки по діагоналі. Невипадково, куртас має ще одну назву – кажанок. Вона пов'язана з кроєм рукавів – він нагадує крила кажанів. У куртаса широкі в проймі, довгі рукава з довгими розпірками, зшиті тільки в самому низу. Рукава закінчуються досить широкими відворотами з загостреними кутами. Краї розпірки прикрашені, як і комір, золотистими тасьмою, галуном і гудзиками. Підкладка рукавів та відвороти з рожевого шовку.

Фото 4. Кунтуш

Поряд з описаним, був розміщений вишуканий запорозький куртас (XVIII ст. синього кольору з чудової парчі Е-2566) (фото.2). Орнамент на тканині у вигляді красивих вертикальних смуг, затканих золотом. Кругла горловина і розпірка попереду прикрашені широкою, ажурною, золоченою тасьмою, 6-ма круглими металевими гудзиками з витими петлями. Куртас був відреставрований у 1989 році реставратором Н.С.Пенягіною і з відкриття нової експозиції до 2006 року знаходився у залі історії запорозького козацтва. Але таким історичним пам'яткам потрібен відпочинок і тривале зберігання у

горизонтальному положенні. Тому зараз він знаходиться у фондах, а на виставці був незначний термін.

В цій же частині виставки у вітрині, як частина експозиції залу, розміщені простий, без прикрас жупан (І-1846) (фото.1, праворуч) з червоного селянського сукна, підперезаний червоним поясом, і цікавий своїм походженням жупан (черкеска) (Е-2605) (фото.2, ліворуч) з сіро-зеленої парчевої тканини.

Відомо, що великий інтерес суспільства до історії взагалі, а в нашому регіоні, насамперед, до історії запорозьких козаків на межі ХІХ-ХХ ст., привів до появи максимально схожих на оригінали копії історичних пам'яток. Таким «новоробом», наприклад, були згаданий жупан (черкеска) та шаровари

Фото 5. Жупан

(Т-3057) (фото.3), які згадуються у каталозі 1905 г. [3, 80]. Про них читаємо у каталозі: “Копия запорожского кафтана, приобретенного Д.И.Эварницким у кр-на Мокия Лося в с. Сурско-Лимановском в Екатеринославском уезде” та

„копия запорожских шароваров, на которые шло 12 аршин материи. От Д.И.Эварницкого”. Згадані шаровари мають довжину – 102 см, а ширину – 215 см. Вони пошиті з червоної вовни. На талії зібрані на досить товсту кручену мотузку. По бокових швах прикрашені широким, ажурним, золоченим позументом. Шаровари, як і черкеска, реставрувалися в Ермітажі. Шаровари – у 1989, а черкеска – у 1971 році

Дуже гарний кунтуш (І-1847) (фото.4) з відкидними рукавами з червоного кармазину в експозиції розміщений біля портрета гетьмана Богдана Хмельницького, тому що він представляє дорогий одяг запорозької старшини. Жупан складного крою, довжиною 135 см. По талії підкреслений та зібраний дрібними зборками. Комір – невеличка, м'яка стійка. По переду – глибокий і вузький виріз. Пілки тільки біля талії трішки заходять одна на одну. Коло плеча вертикальний шов, з якого починаються складної форми рукава довжиною 99 см. Під пахвами та далі по нижньому краю рукава не зашиті. У нижній частині (35 см) рукава зшиті і трошки звужені. Краї рукавів закруглені. Комір, краї пілочок, низ, розрізи, та низ рукавів, плечовий шов, та шви на талії і вертикальні коло плечей, а також вертикальні врізані кишені щедро оздоблені красивою золотисто-чорною тасьмою. Підкладка з

Фото 6. Запорозькі пояси

яскравого, веселого ситцю. Розпірки рукавів в декількох місцях (на кожному з рукавів збереглося по три, а було чотири або п'ять) перехоплені маленькими

нитяними застібками. Стан збереження, на жаль, незадовільний – дуже багато темних та рудих плям, слідів молі тощо. Хочеться сподіватися, що наступним гостем реставраційної майстерні стане саме цей кунтуш.

На виставці був представлений ще один чудовий запорозький жупан (І-1851) (фото.5) з зібрання ДІМ. Він зручно розташувався біля чумацького возу. Жупан з червоного сукна (кармазину). Він має приталений силует, розширений до низу, і відзначається складним кроєм – по лінії талії підкроєні боки, по долу зроблені неглибокі розрізи по вертикальній лінії кишень та центру спини; підкроєні боки не суцільні, а зшиті з різних за формою та розмірами шматочків. На бокових швах синьо-зелений галун, яким оздоблені і внутрішні кишені. Горловина кругла з стоячим комірцем. Застібка трішки зміщена вліво, вона у вигляді металевих платівок зі стилізованим рослинним орнаментом та червоними вставками зі скла. Металевих застібок було три, одна – нижня – втрачена. Біля талії на обох поличках збереглися петельки, які, ймовірно, за все, призначалися для шнурівки. Рукава – довгі, з глибокою проймою, внизу різко звужуються та застібаються на два потаємні гачки. Рукава з невеликими відворотами з чорного оксамиту. Старший науковий співробітник музею М.М.Тихонова, яка вивчала колекцію, припускає, що цей жупан відповідає опису червоного жупана, який Д.І.Яворницький придбав у онука запорозького козака, селянина с. Лапинки Катеринославського повіту Мокія Лося, разом з ще двома поясами, які зберігалися у нього від діда без переробки. Про це Д.І.Яворницький писав в першому томі “Історії запорозьких козаків ” [2, 204-205]. Щоправда, Д.І.Яворницький далі пише, що він передав червоний каптан у приватний музей Георгія Петровича Алексєєва у Петербург [2, 205]. Невідомо, яким чином повернувся червоний каптан до Дніпропетровського історичного музею, оскільки ніяких згадок, крім інвентарної книги історичної групи за 1948 рік, де не вказано час і місце знахідки, про нього нема.

Відвідувачі виставки могли бачити майже усю колекцію запорозьких поясів – 13 одиниць (фото.6), за виключенням чотирьох поясів (Е-1973, Е-2907, Е-2379, Т-2670), які знаходяться в поганому стані. Колекція Дмитра Івановича була більшою. Вже в Звіті Катеринославського обласного музею імені О.М. Поля за 1905-1906 рр. згадані 13 поясів перської роботи та 8 – случької.[4, 31], а, як відомо, запорозькі старожитності, в тому числі і пояси, Дмитро Іванович збирав усе життя.

На виставці були представлені шовкові червоні пояси з затканими золотом кінцями та бахромою (Т-2672, Е-1079, Т-2671, Е-3139, Е-2944), з золотистими смугами та квітами, (Т-2673, К-280), пояси з рослинним орнаментом (І-1843, Е-2943), дуже красиві случькі пояси. (Е-3132, І-1838)

У музейних каталогах про случькі пояси Дмитро Іванович вважає важливим та цікавим розповісти: ”Случький, пояс чотирьох кольорів, вдягали складеним згідно з обставинами (блакитний вдома, зелений – в свято, червоний – у гості і білий – на весілля” [3,80].

На виставці не були представлені, бо, на жаль, не збереглися такі вишукані не тільки для степового лицаря, а й для паризького модника та лондонського денді, деталі костюму, як шовкові шийні хустки. Їх знаходили у запорозьких похованнях. [3, с.73-74].

Розглядаючи та вивчаючи музейну колекцію запорозького одягу, представляючи запорожця, одягнутого в нього, разом з Д.Яворницьким хочеться вигукнути : „Вивдягані такі, що, Боже, твоя воля!”

Автори сподіваються, що виставка сподобалася відвідувачам музею і вони відкрили для себе якісь нові подробиці в запорозькому вбранні, взагалі, в історії Запорозького краю.

Бібліографічні посилання:

1. З української старовини: Альбом. – К.: Мистецтво, 1991 – 316 с.
2. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів: Світ, 1990. – 319 с.
3. Каталог Екатеринославского областного музея им. А.Н.Поля 1905-1906 г.– Екатеринослав: Типография Земского Правления, 1905. -297 с.
4. Эварницький Д.И. Отчет Екатеринославского областного музея им. А.Н.Поля 1905-1906 г. – Екатеринослав: Типография Земского Правления, 1907. – 232 с.